UTSKRIFT

1

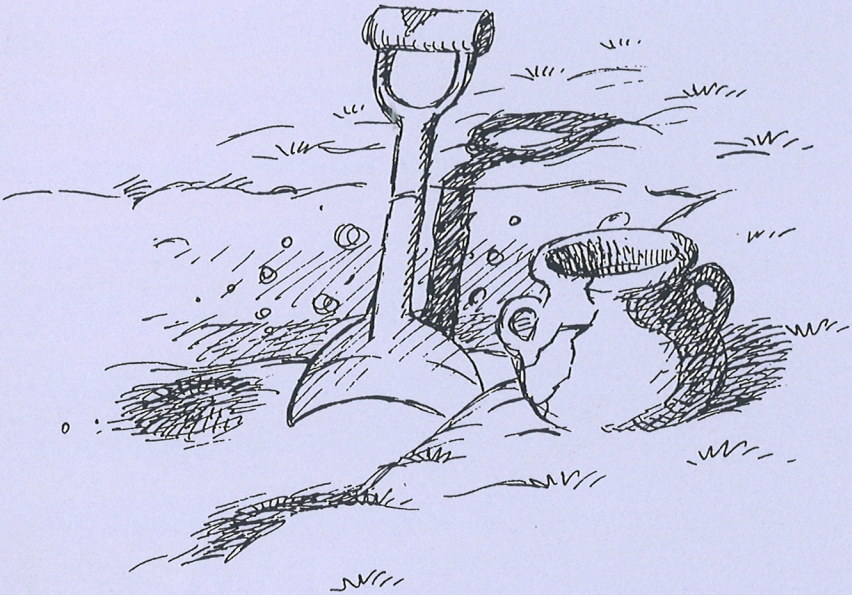

◇1991◇

INNEHÅLL

Erik Rosengren	Skift-F7	1
Lennart Carlie	Översandade boplatser - ett djupliggande problem	5
Martin Carlsson	Vävtyngder	13
Christina Rosén	"Backastugn wid Gräsåhs"	17
Louise Deutgen	En medeltida huvudgård?	25
Birgitta Pålsson *Bert Åkesson*	En spann halländsk Maglemose-kultur	35

HALLANDS LÄN

Under våren 1990 gjordes en exploateringsundersökning på fastigheten Perstorp 22:4 i Eldsberga socken, föranledd av schaktning för en vattenledning. Undersökningsområdet ligger i ett kuperat slättlandskap med i huvudsak sandig jordmån. Här finns flera fornlämningar, framför allt bronsåldershögar. Själva grävningsplatsen ligger i en nordsluttning mellan 30 och 40 m ö h. Nordväst härom har en numera utdikad å runnit fram. Denna har haft förbindelse med havet via Trönningeån.

I det långsmala schaktet påträffades flera olika typer av lämningar, varav de mest omfattande var en mesolitisk boplats och en medeltida gårdslämning. Dessa kom att undersökas som två separata delundersökningar, vilka här presenteras av utgrävarna.

EN MEDELTIDA HUVUDGÅRD ?

Av Louise Deutgen

Inledning

I området som har det svagt kuperade inlandslandskapets karaktär av sandjordar med genomkorsande vattendrag har man länge bedrivit odling. Norr om Perstorps by rinner en å i öst-västlig riktning och vid byn fanns tidigare en damm. Man kan idag endast föreställa sig dammens utbredning eftersom denna kulverterades på 1900-talet när gatukontoret anlade en pumpstation. Eftersom området inte var registrerat som fast fornlämning och dessutom ligger i en fullåkersbygd förväntades inte en intakt medeltida lämning.

Det som gjorde området intressant var de bevarade skriftliga källorna som ger en del upplysningar om 1600-talets Perstorp. Det äldsta belägget finns i en mantalslängd från 1603 där platsen benämns som Perstrup.

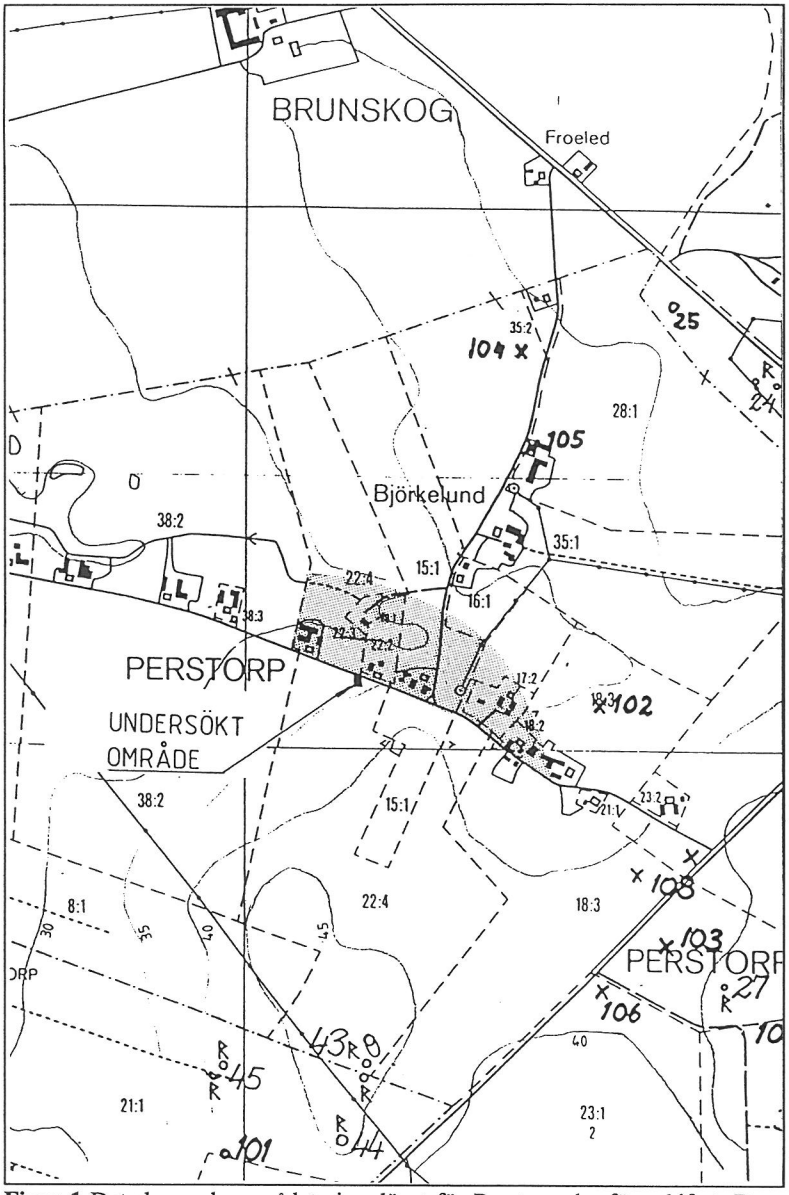

Figur 1 Det skuggade området visar läget för Perstorps by före skiftet. Den del av undersökningsområdet som innehöll medeltida lämningar är markerad.

I början av 1600-talet förvärvade en av Danmarks största godsägare, Holger Axelsen Rosenkrantz, i Halland huvudgårdarna Dömestorp, Skottorp, Claustrup, Perstorp och Torup. De tre sistnämnda ärvdes år 1647 av hans dotter Mette Rosenkrantz. Hon behöll dem inte länge i sin ägo utan sålde dem i sin tur vidare år 1651 till Johan Månsson Silverstierna. Han slog samman de tre huvudgårdarna och bildade godset Stiernerup (Stjärnarp). Namnet tog han efter sitt eget.

En fogde som var anställd år 1651 vid godset Stiernerup beskriver Perstorps ägor som torra och magra. "Skogh ähr thär ingen, men elliest een heel skiön rudedamm", "Dammen widh Pederstrup ähr 140 alnar lång". Dammen finns också utritad på en geometrisk delineation från år 1698 över inägor, Perstorps by. Där benämns den dock som "Carupdamm till Stiernarp". Fogden nämner också att de frälsebönder som brukar jorden har byggt sina korsvirkeshus sex år tidigare på huvudgårdens ägor som då låg öde (Sandklef 1955). Följaktligen upptar jordeboken ifrån år 1646 fyra frälsehemman.

När Silverstierna år 1651 köpte huvudgården Perstorp fanns där alltså ingen "huvudgård" utan endast nybyggda frälsehemman. Av detta kan man dra slutsatsen att Perstorps huvudgård troligen är betydligt äldre.

I närheten av Perstorps by ligger Eldsberga by där en omfattande utgrävning genomfördes 1988, där de äldsta dateringarna preliminärt gav vikingatid/tidig medeltid (Lena Bjuggner, muntlig uppgift).

Vad framkom?

Eftersom ytan där undersökningen gjordes hade plöjts i modern tid påträffades inga spår av medeltida bebyggelse, med undantag för en svacka där kulturlager hade bevarats. Den hade senare fyllts igen för att åstadkomma en jämn markyta.

Det framkom ett trettiotal anläggningar som brunnar, huslämningar, härdar och stolphål. Det som väckte uppmärksamhet och som jag också kommer att ta upp i denna artikel är två stenskodda brunnar och en nedgrävd huskonstruktion.

Brunn 1

Denna brunn visade sig vara anlagd först. Den var konisk och hade en exakt cirkelform som åstadkommits genom att de kluvna stenarnas innerdiameter var mindre än ytterdiametern. Varannan sten hade avfasade kanter vilket gjorde att stenarna kilades fast till en jämn ring och konstruktionen blev därmed mycket hållbar. Brunnen var ca 3 m djup och 25 stenskift noterades. Den var helt fyndtom, vilket var lite av en besvikelse eftersom en datering då omöjliggjordes. Dock gick det att datera brunnen stratigrafiskt till ca 1450 och tidigare (se Huskonstruktion). Fyllningsmassornas enhetliga karaktär tyder på att brunnen fyllts igen när den togs ur bruk.

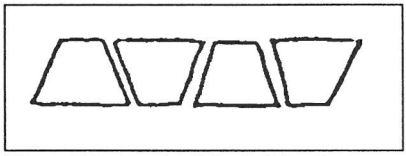

Figur 2 Brunn 1. Principskiss över anläggningen sedd i profil. Stenarna är medvetet kluvna för att kilas fast till en hållbar konstruktion. Teckning L Deutgen.

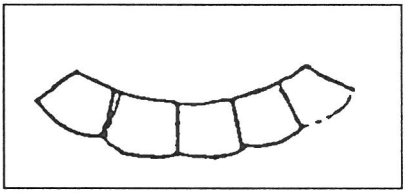

Figur 3 Brunn 1. Principskiss över anläggningen sedd i plan. Stenarna är tillhuggna för att ge en perfekt rundning. Teckning L Deutgen.

Huskonstruktion

Ovanpå den igenfyllda brunnen har man senare anlagt ett hus. Dess funktion och ursprungliga utseende visade sig vara svårtolkat. Varför

anlägger man en huskonstruktion ovanpå en igenfylld brunn? Kanske valdes platsen p g a en nedsänkning i markytan, orsakad av den övergivna brunnen.

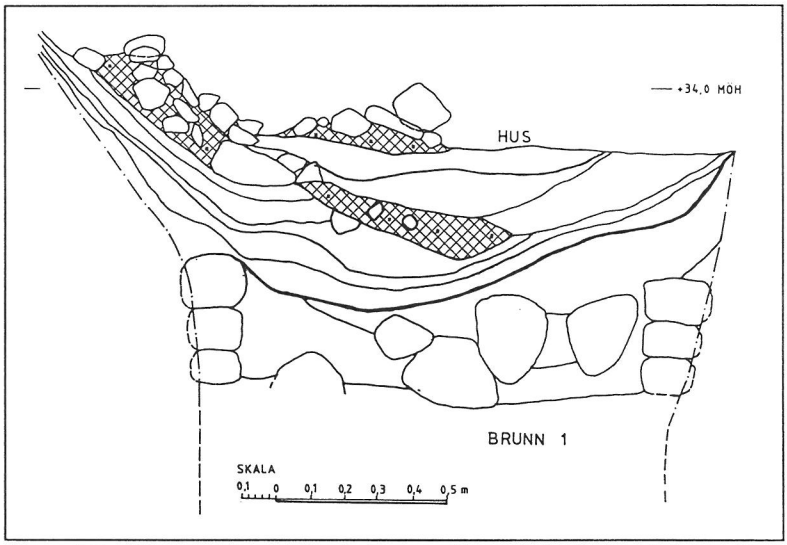

Figur 4 Profil genom brunn 1 och den ovanliggande huskonstruktionen.

Huskonstruktionen visade sig vara en nedgrävd, cirkelrund golvyta kantad av stolpar som ej synes ha utgjort någon väggkonstruktion. Utmed ena sidan fanns en uppbyggd härd med en härdplatta och något som tolkades som en upphängningsanordning för exempelvis kärl, grytor. I härden och på golvet påträffades skärvor av äldre rödgods från en typ av kannor. Kanske har man här anlagt ett eldhus eller stekarehus. Eldhusets placering på en gårdstomt var vanligen i närheten av brunnen och fähuset (Kulturhistoriskt lexikon). Keramikskärvorna daterar huskonstruktionen till ca 1250-1450.

Brunn 2

Endast några meter från de tidigare beskrivna anläggningarna påträffades

ytterligare en brunn. Den var både vidare och djupare än brunn 1 och byggd med dubbla väggar i otuktad sten, vilka tilltog i storlek från toppen mot botten. Vid tre meters djup framkom vatten i brunnen, vilket ökade rasrisken och undersökningen avslutades. Anläggningens koniska form tyder på att den var att par meter djupare.

Brunnens fyllning, som hade en tydlig och jämn lagerföljd, kan ha tillkommit genom att sand blåst ned. Om anläggningen saknat tillslutningsanordning kan lagerbildningen ha påbörjats redan under brunnens anläggningstid.

Upplandslagen och andra svenska landskapslagar säger emellertid att brunnar skall tillslutas och omgärdas. Om en man faller ner i någons brunn och ljuter döden därav får ägaren plikta med halv bot, 10 marker och gå "vådaverksed".

För övrigt har det säkert varit ganska allmänt att brunnarna låg öppna och oskyddade. Dessa förordningar påträffas ej i danska och norska landskapslagar (Holmbäck & Wessén 1979).

En stenlagd väg ledde fram till brunnen som troligen hade en vippbomsanordning, en konstruktion som underlättar uppfodringen av vattnet, vilken består av en lång stör med tyngder fästade i ena änden och placerade i en nedgrävning. Intill brunnen påträffades stolphål och en fördjupning som kan ha samband med en sådan anordning (Deutgen 1990).

En datering av brunnen som överensstämde med huskonstruktionens datering kunde göras. I brunnens nedgrävning, i stenpackningen och i fyllnadsmassorna påträffades äldre rödgods. Också dessa skärvor har tillhört en sorts kannor. Dessutom påträffades en hästsko av typen spansk toffelsko, daterad till ca 1250-1450. Avsaknaden av äldre och yngre material visar att brunnen anlagts, brukats och övergivits under en tidsperiod på ca 200 år.

Vid anläggandet av de båda brunnarna i Perstorp har man grävt i lös sand och de har då fått en konisk form för att hindra massor att störta in. Topografin är sådan att det vore mest naturligt att anlägga en stenskodd brunn. En brunn byggd av trä i lös sand måste innebära en stor påfrestning för konstruktionen. Livslängden hos en sådan anläggning torde inte vara lång.

Att de båda brunnarna var välplacerade framkom när de bönder som idag odlar marken kom på besök. De beskrev hur säden växt högre och frodigare just här. Att brunn 2 nyligen varit delvis vattenfylld antyder de djurtänder som påträffades med märgen bevarad. Kanske ändrades vattenflödet i den åder brunnarna var anlagda i när pumpstationen byggdes.

Förhistoriska brunnar med stenskoning anlades i Danmark redan under bronsåldern (Danmarks længste udgravning s 247). I städer som Halmstad och Lund blir dock inte stenskodda brunnar i allmänt bruk förrän på 1500-talet (Lindh 1976 s 73ff). På landsbygden finns däremot en äldre tradition vilket de två brunnarna i Perstorp visar. En anledning till att få medeltida stenskodda brunnar påträffats på landsbygden kan vara att den ej undersökts i tillräcklig omfattning. För att få en tydligare bild av brunnsanläggningar i medeltida bybebyggelse krävs ett större arkeologiskt material.

Slutsats

Den hästsko av typen spansk toffelsko som påträffades i brunn 2 efterträdde flikskon under 1200-talets slut och kom ur bruk under 1400-talets första hälft (Wallander 1985).

Rödgodskannor med fläckvis, utvändig glasyr och rik dekor har av Hasselmo och Broberg (1981) daterats till perioden 1250-1350. I Halmstadmaterialet verkar dessa kannor däremot upphöra under 1400-talets mitt. Det yngre rödgodset förekommer från sekelskiftet 1400, vilket innebär att

äldre och yngre rödgods är samtidigt i bruk under ca 50 år (Augustsson 1985).

Avsaknaden av yngre rödgods i fyndmaterialet antyder att en datering av anläggningarna i Perstorp till ca 1250-1400 är sannolik.

Fyndmaterialet anger att det funnits en medeltida bebyggelse på platsen. Skriftliga källor och kartmaterial visar att detta troligen är platsen för Perstorps huvudgård. Området är beläget nära den tidigare beskrivna "Carupdammen" och Perstorps by. Huvudgården låg enligt Silverstiernas fogde öde år 1645.

Kan de anläggningar som påträffats tolkas som perifera lämningar till huvudgården Perstorp så har denna anor tillbaka till medeltid.

Litteratur

Augustsson, J-E	1985	*Keramik i Halmstad ca 1322-1619.* Lund
Broberg, B & Hasselmo M	1981	*Keramik, kammar och skor från sju medeltida städer. Fyndstudie.* Projekt Medeltidsstaden, rapport 30, RAÄ Stockholm

Danmarks længste ...	1987	*Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86.* Udgivet af Nationalmuseet og de danske naturgasselskaber
Deutgen, L	1990	*Rapport över arkeologisk undersökning på fastigheten Perstorp 22:4, Eldsberga sn.* Delundersökning 2. Stiftelsen Hallands länsmuseer. Manus
Holmbäck, Å & Wessén, E	1979	*Svenska Landskapslagar. Första serien: Östgötalagen och Upplandslagen.* Uppsala
Kulturhistoriskt lexikon	1958	*Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.* Uppslagsord Stekarehus och Eldhus
Lindh, J	1976	Brunnarna. I Mårtensson /ed/ *Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund* Archaeologica Lundensia VII
Sandklef, A	1955	*Gamla papper på Stjärnarp.* Varbergs museums årsbok
Wallander, A	1985	Hästskor. I *Medeltidens ABC.* SHM Stockholm

INNEHÅLL

Erik Rosengren	Skift-F7	1
Lennart Carlie	Översandade boplatser - ett djupliggande problem	5
Martin Carlsson	Vävtyngder	13
Christina Rosén	"Backastugn wid Gräsåhs"	17
Louise Deutgen	En medeltida huvudgård?	25
Birgitta Pålsson *Bert Åkesson*	En spann halländsk Maglemose-kultur	35